Tarih ve Günce
Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Dergisi
Journal of Atatürk and the History of Turkish Republic
Sayı: 12 (2023/Kış), ss. 123-142.

Geliş Tarihi: 15 Eylül 2022
Kabul Tarihi: 5 Ocak 2023

Araştırma Makalesi/Research Article*

II. Abdülhamit Dönemi Yemen'de İmam Yahya İsyanlarının Ekonomik Kökenlerine Dair Bazı Tespitler

Yahya YEŞİLYURT**

Öz

Yemen isyanları, Osmanlı Devleti'nin son dönemine damga vuran önemli dahili gelişmedir. Özellikle de II. Abdülhamit'in saltanat yıllarına denk gelen bu önemli gelişme, devleti bir hayli uğraştırmıştır. II. Abdülhamit döneminde bu isyanın neden ortaya çıktığına ilişkin tetkikler sürdürülürken diğer yandan da isyanları ortadan kaldıracak çeşitli müzakerelerde bulunulmuştur. Her nasılsa II. Abdülhamit döneminde başta İmam Yahya olmak üzere Yemen'de çıkan çeşitli isyan hareketlerine bir son verilememiştir. Fakat II. Abdülhamit sonrası gelişen Türk siyasi hayatı, Yemen isyanlarına daha farklı bir politika izleyerek kısmen de olsa son vermesini bilmiştir. Bunlar arasında İmam Yahya isyanı, diğerlerine oranla daha fazla kitlesel taban bulması nedeniyle ayrıca incelenmeye değerdir. Zira bazı yerli ve yabancı araştırmalarda da İmam Yahya isyanlarına daha fazla yer verildiği görülmektedir. Bunun temel sebebi İmam Yahya'nın Yemen'de siyaseten oynadığı tarihi rolde yatmaktadır. Ayrıca araştırmacıların birçoğu bu isyanları incelerken genellikle dini perspektiften meseleleri ele almakta, Yemen hareketlerini mezhebi temele dayandırmaktadır. Dolayısıyla bu çalışmanın üç farklı amacı bulunmaktadır ki birincisi Yemen isyanlarında II. Abdülhamit iktidarının neden başarısız olduğu sorusuna cevap aramaktan ibarettir. İkincisi Yemen isyanlarının din/mezhep eksenli olmadığını iddiasını ispat etmek, üçüncüsü isyanların kökeninde bazı ekonomik koşulların yattığını ortaya koymaktır.

Anahtar Kelimeler: İmam Yahya, İsyan, İttihat ve Terakki, Osmanlı Devleti, Yemen.

---

* Bu makalede Etik Kurul Onayı gerektiren bir çalışma bulunmamaktadır. There is no study that would require the approval of the Ethical Committee in this article.

** Prof. Dr., Milli Savunma Üniversitesi, (*yahyayesilyurt@hotmail.com*), (*Orcid: 0000-0003-3209-2416*).

Some Evaluations about the Economic Origins of the İmam Yahya's Rebellions in the Reign of Abdulhamit II

Abstract

The Yemen rebellions were an important internal development that marked the last period of the Ottoman Empire. Especially this important development, which coincided with the reign of Abdulhamit II, caused a great deal of trouble for the state. During the reign of Abdulhamit II, investigations into the causes of this rebellion continued, while various negotiations were held to eliminate the rebellions. Somehow, during the reign of Abdulhamit II, various rebellion movements in Yemen, especially Imam Yahia, could not be put an end to. However, the Turkish political life that developed after Abdulhamit II was able to put an end to the Yemeni rebellions, albeit partially, by following a different policy. Among these, Imam Yahya's rebellions are worth analyzing separately because it found a more mass base than others. In fact, it is seen that Imam Yahya's rebellions are given more attention in some local and foreign studies. The main reason for this lies in the historical role played by Imam Yahya politically in Yemen. In addition, most of the researchers, while analyzing these revolts, deal with the issues from a religious perspective and base the Yemeni movements on a sectarian basis. Therefore, this study has theree differents objectives; the first one is to seek an answer to the question of why the government of Abdulhamit II failed in the Yemeni revolts. The second is to prove the claim that the Yemeni revolts were not based on religion/sect, and the third is to reveal that some economic conditions lie at the root of the revolts.

Keywords: Imam Yahya, Rebellion, Party of Union and Progress, The Ottoman State, Yemen.

Giriş

25 Ekim 1911'de İttihat Terakki Hükümeti namına Ahmet İzzet Paşa ile Yemen'de uzun yıllar merkezi iktidarı isyanlarıyla uğraştırmış İmam Yahya arasında Daan uzlaşısı imzalanmıştı. Atılan karşılıklı imzalar Osmanlı Devleti'ne İmam Yahya'nın yerel otoritesini tanınır kılarken öte yandan İmam Yahya'nın da merkezi otoriteye başkaldırısını tamamen ortadan kaldırmıştı. Bu tarihten sonra her iki taraf ister Yemen'in dahili

sorunları isterse Babıali'yi ilgilendiren dahili ve harici meseleler olsun, birbirine danışarak kararlar almışlar ve Yemen'de 1918'in sonuna kadar adeta "felix" yani mutlu bir dönem yaşanmıştı.

Yemen, tarihi kaynaklarda özellikle batılı araştırmacı ve seyyahların eserlerinde "Arabia Felix/Mutlu Arabistan" olarak geçmektedir. Ancak Yemen, antik ismine ironi yapan bir geçmişe sahiptir ve Türklerin ikinci kez Yemen'i fethettikleri yıl olan 1871'den 1911'e kadar sürekli isyanlarla ve çeşitli iktidarların gelgitleriyle bezenmiş bu geçmiş, Yemen'in yakasını bırakmamıştır.[1] Tıpkı kadim topluluklarda olduğu gibi 19. yüzyılın son çeyreğinde bugünkü başkent Sana'da kurulan Türk hakimiyetinde de Yemenliler çeşitli isyan hareketleriyle Türk sultanları/halifelerini zor durumda bırakmışlardı. Özellikle II. Abdülhamit'in kılıç kuşandığı 7 Eylül 1876'dan askeri ayaklanma sonucu 27 Nisan 1909'da tahttan indirilinceye kadar geçen dönemde Yemen ayaklanmaları Osmanlı Devleti'nin gündeminden hiç düşmemiş; bu yıllar adeta kâbus gibi başta II. Abdülhamit olmak üzere devletin karar alıcı eliti üzerinde ciddi etkilere neden olmuştur.

II. Abdülhamit döneminde, Yemen isyanlarının en büyüğünün başını İmam Yahya'nın babasının başlattığı isyan çekmişti. Kaldı ki İmam Yahya da babasından devraldığı isyan bayrağını öylesine ilerletmiştir ki İmam Yahya 1905'te vilayet merkez sancağı Sana'yı Türk yönetiminden almayı dahi başarmıştı. Hem II. Abdülhamit saltanatının uzun sürmesi hem de Yemen isyanlarının çeşitli faktörlerle beslenerek sürdürülmesi, açıkçası bu dönemdeki isyanları öncekilerden farklı kılmıştı. Zira II. Abdülhamit döneminde hem Hamideddin hem de İmam Yahya isyanlarını sonlandırmak adına bizatihi Padişah'ın emriyle isyancılarla çeşitli müzakereler yapılmış ancak her defasında uzlaşı sağlanamamıştı. Dersaadet'te yaşanan saltanat ve iktidar değişikliğinden sonra 1911'de Babıali-İmam Yahya uzlaşının sağlanması gerçekten şaşırtıcıdır. Tam da burada karşımıza şu sorunsal çıkmaktadır ve bu makalede bunlara cevaplar aranacaktır: II. Abdülhamit

[1] Örneğin Eyyübilerin Yemen'deki iktidarları ve akabinde orada kurulan Resuli hanedanlığı dönemi için bakınız, G. R. Smith, *The Eyyubids and Early Rasulids in The Yemen (567-694/1173-1295),* E. J. W. Gibb Memorial Trust, London 1978, Vol. 2, p. 17-51; Yemen'de iktidar boşluğu ve bölgeye yönelik Portekiz saldırıları hakkında bakınız, Salih Özbaran, *Yemen'den Basra'ya Sınırdaki Osmanlı,* Kitap Yayınevi, İstanbul 2004, s. 108-109; Hadım Süleyman Paşa'nın Aden'i ele geçirişi hakkında bakınız Faruk Osman Abaza, *El-Hükmü"l-Osmanî fi"l-Yemen 1872-1918,* Dârü'l-Avde, Beyrut 1979; Herbert Melzig, *Kanuni Sultan Süleyman Devrinde Amiral Hadım Süleyman Paşa'nın Hint Seferi, Selami* Sertoğlu Kitabevi, İstanbul 1943.

dönemi Yemen'de sulhun sağlanamamasındaki etkenler ile II. Abdülhamit idaresini başarısızlığa; İttihat ve Terakki hükümetini başarıya götüren faktörler nelerdir?

1. Zeydiliğin İsyanlara Etkisi

Her şeyden öte II. Abdülhamit döneminde Yemen isyanlarının nasıl algılandığını ortaya koymak gerekir. Modern zamanlardaki araştırmalarda olduğu gibi o dönemlerde de Yemen isyanları umumiyetle dini perspektifle değerlendirilmiştir. Bu değerlendirmelerde Zeydi mezhebinin etkili olduğu, Yemen'deki isyancıların da umumiyetle Zeydi olmaları nedeniyle isyana katıldıkları belirtilmektedir. Hatta daha da ötesine gidilerek, çeşitli tanımlamalarda Zeydilerin "Peygamber soyundan olmayan bir Halife'yi dini önder olarak görmedikleri" bu yüzden de son dönemlerde özellikle Osmanlı Padişahlarının siyaseten kullandıkları halife unvanını reddederek otoriteye isyanı tercih ettikleri aktarılmaktadır. Burada, "o zaman 1911'de ne değişti," sorusu akla gelebilir ki buna verilecek cevabı çoğu araştırma eser ve makalelerinde görmek mümkün değildir.

Zeydi mezhebinin bazı temel argümanları bulunmakta ancak bunlar tüm Müslümanları ilgilendirmekten ziyade daha çok bağlılarını ilgilendiren meseleler olarak görülmektedir. Ayrıca Zeydiler başlarına geçen imamların siyaseten değil tamamen şeriata dayanarak imam olduklarını ve bu imamların herhangi bir otoriteye karşı başkaldırıp, rüştünü ispat etmiş bir karakter olduğunu adeta kural haline getirmişlerdir. Onlara göre imamlar, klasik İslam hukukunun dışına çıkmazlardı. Başına geçtikleri toplulukta sözlerini dinletebilmek için vergi toplamayı adet edindikleri ve şeri mahkemeler aracılığıyla çözümsüzlükleri ortadan kaldırmak gibi birtakım hususiyetlere haiz oldukları da bilinmektedir. Tüm bu özellikler perspektifinden baktığımızda, Yemen isyanlarında görülen özellikle de Hamideddin ve oğlu Yahya'nın isyanlarında "Zeydiliğin" etkili olduğunu görülmektedir. Zira Şiiliğin uzantısı olan Zeydilere göre bir yönetici Ali'nin soyundan gelmek, Müslüman ve şeri hukuka göre hareket eden biri olmak zorundaydı.[2] Burada bir duruma daha dikkat celb etmek gerekiyor ki o da İslam hukukunda yönetici-yönetilen sınıfları arasındaki hiyerarşi ve biat meselelerini

[2] Talip Türcan, "Ülü'l-Emr", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 42, İstanbul 2012, s. 297.

çözen "ülü'l-emre itaat" düsturudur.[3] İslam'ın temel hukuku tüm mezheplerin çatısı gibi düşünülecek olursa Zeydilerin bundan istisna tutulmaları mümkün değildir. Özellikle Emevi ve Abbasi döneminden kalma bazı itaat problemlerini 19. yüzyılda Osmanlı Devleti için aynı şekilde değerlendirmek doğru olmaz.[4] Ancak bu yüzyılda Osmanlı Devleti'nde ortaya çıkan özellikle Müslüman nüfusun yoğun yaşadığı coğrafyalarda yaşayan tebaanın merkezi otoriteyle çatışmalarının temelinde farklı argümanların olduğu, idareye karşı toplumu yönlendirebilmek adına mezhepsel söylemlerin kullanıldığını belirtmek zaruridir. Özellikle de Yemen'deki isyanlar her ne kadar Zeydi doktrinlerden beslense de kökeninde bazı ekonomik nedenleri barındırmaktadır. Mezhebi söylemler/doktrinlerin kullanımı sadece asıl nedenleri perdelemek ve isyanlara insan desteğini artırmak için kullanılmıştır. İmam yahut devlet başkanı meselesi Yemen'de Peygamberin vefatından sonra ortaya çıkmış bir meseleydi ve bunun 19. yüzyılda da sürüyor olduğu düşünmek, açıkçası bu dönemdeki Yemen isyanlarını anlamamızı zorlaştıran unsurdur. Çünkü Zeydilerin imam/devlet başkanı meselesinde ehl-i sünnetten farklı düşünüyor olması bize Yemen isyanlarında Zeydiliğin etkisi olduğu sonucuna götürerek, bu isyanlardaki asıl faktörleri görmemizi engellemiştir. Örneğin Yemen'deki bazı Zeydi kabileler, Osmanlı otoritesine isyan eden Zeydi kabilelerine destek vermek yerine otoriteyle iş birliği dahi yapabilmişlerdir.[5] Bu durum, Hz. Peygamber'in soyundan olmayan birine itaatin gerekli olmadığı şeklinde isyanların sebebini basite indiren iddiayı ortadan kaldırmaktadır. Çünkü aynı mezhepten olup farklı doktrinle hareket edilmesi olası değildir. Yemen'de Zeydi kabilelerden birinin mezhebi doktrinlerden birini uygularken, diğer Zeydi kabilenin buna riayet etmemesi akla yatkın gözükmemektedir.

Bu bakımdan Yemen isyanlarındaki Zeydilik yakıştırmalarının o dönemdeki mevcut bürokrasinin bunu böyle adlandırmasından, modern zamanlardaki araştırmaların ise resmi belge diline sadık kalmasından ileri

[3] Musa Turşak, "Kuran'da İtaat Kavramı ve Ülü'l-Emre İtaatın Mahiyeti", *İhya Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi,* 8/1 (2022), s. 336.
[4] Asma Afsaruddin, "Obedience to Political Authority: An Evolutionary Concept", *Islamic Democratic Discourse: Theory, Debates, and Philosophical Perspectives,* Edt. M. A. Muqtedar Khan, Lexington Books, Maryland 2006, p. 45.
[5] Gülsüm Polat, "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Yemen ile İlişkiler (1911-1938)", Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, 33 (2)/96 (2017), s. 117.

geldiği anlaşılmaktadır.[6] Örneğin Yemen valiliğinde çalışan yazı işleri memuru Alaaddin, valilik namına Babıali'ye çektiği telgrafta İmam Yahya isyanından bahsederken, onun "Zeydi İmamlığı" davasıyla harekete geçtiğini yazmıştı.[7] Memurların isyanları böyle mezhebi temellerle açıklamasının muhtemel iki türlü nedeni bulunuyordu: birincisi isyancıların Zeydi kurallarını propaganda amaçlı kullanması ve bunu Türk görevlilerin anlayamaması; ikincisi de Türk bürokratların görevini kötüye kullanan meslektaşlarının hatalarını bilerek/bilmeyerek örtbas etmek istemeleriydi. Nitekim İmam Yahya'nın liderliğini kutsamak amacıyla "kafir" gibi görünen Tanzimat memur ve askerlerine karşı "cihadı" adeta bir manivela gibi kullanması elbette siyaseten idi. Zira Tanzimat memurlarının görünüşü onun propagandasına adeta yağ sürüyordu ki bu kozu İmam Yahya'nın elinden almak isteyen padişah II. Abdülhamit, Yemen'e giden memurlara, 1900'lerden itibaren başta vali olarak atadığı Hüseyin Hilmi Paşa olmak üzere ceket, pantolon ve fes yerine; sarık ve cüppe giymeyi emretmiş, ancak yine de başarılı olamamıştı.[8] Dolayısıyla bu açıdan baktığımızda Yemen gibi bir vilayette kendisiyle aynı koşullarda çalışan meslektaşlarının suiistimallerini isyanın sebebi olarak göstermek yerine,

[6] Yukarıda bahsedilen akademik çalışmalar için bakınız, Cengiz Çakaloğlu, "Yemen'de İmam Yahya İsyanının Başlaması ve İlk Askerî Harekât", *Journal of Social and Humanities Sciences Research,* 6/39, 2019, s. 1717; Ecaterina Matoi and Irina-Elena Pricope, "Yemen at the Beginning of 21st Century: A very poor and still an 'attractive' country for the interests of relevant powers in the region", *Research and Science Today,* 2/18 (2019), p. 181; İhsan Süreyya Sırma, *Osmanlı Devleti'nin Yıkılışında Yemen İsyanları,* Beyan Yayınları, İstanbul, 2008, ss. 115-170; İdris Bostan, "Yemen", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi,* C. 43, İstanbul, 2013, s. 410; Yasemin Barlak, "Yemeni Zaydis View of Ottoman Caliphate During the Period of Abdulhamid II", *Journal of the Human and Social Science Researches,* 8/3 (2019), pp. 1511-1521; Alain Rouaud, "Imam Yahya b. Muhammad", *The Encyclopaedia of Islam,* Vol. XI, 2002, pp. 247-248; Mustafa Öz, "Mutevekkil-Alellah, Yahya Hamidüddin", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 32, ss. 215-216.

[7] *T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı (BOA), Dahiliye Nezareti, Mektubi Kalemi (DH.MKT.),* Dosya No. 557/Gömlek No. 47, Lef. No. 1, Alaaddin'den Babıali'ye, R. 23 Temmuz 1318 (6 Ağustos 1902).

[8] Hüseyin Hilmi Paşa'dan sonra vali olan Tevfik Bey, kılıf-kıyafet önlemini "modası geçtiği" için kaldırdığını söylemiştir. Nitekim kılık kıyafet önleminin başarısızlığı Tevfik Bey'in valiliği esnasında bir ara İmam Yahya'nın San'a'yı ele geçirmesi ve Türk idaresi Menaha'ya çekilmesiyle daha net görülmüştür. Detay için şu eserlere bakılabilir; Tevfik Biren, *II. Abdülhamid, Meşrutiyet ve Mütareke Hatıraları,* C. 1, Haz. F. Rezan Hürmen, Pınar Yayınları, İstanbul, 2006, s. 312; elbise düzenlemesi hakkında başka bilgi için bakınız, Abdurrahman Şeref, "Viyana Sefir-i Sabıkı Hüseyin Hilmi Paşa", *Tarih-i Osmani Encümeni Mecmuası,* C. 7-8, S. 49, İstanbul, 1326, s. 66; Süleyman Kani İrtem, *Osmanlı Devleti'nin Mısır-Yemen-Hicaz Meselesi,* Haz. S. Kocahanoğlu, Temel Yayınları, İstanbul 1999, s. 147; Yahya Yeşilyurt, "Hüseyin Hilmi Paşa'nın Yemen Valiliği ve Ona Yapılan Suikast", *OTAM,* 34 (2013), s. 263; S. Hatip Dinçyürek, "Reading a bureaucratic career backwards: how did Hüseyin Hilmi Pasha become the Inspector-General of Rumelia?", *Middle Eastern Studies,* 53/3 (2017), p. 396.

doğrudan Zeydiliğin getirdiği bir takım unsurları kullanan isyancıların bu söylemlerini isyanın kaynağı olarak göstermek, açıkçası son dönem bürokratlarının hatası olarak görülebilir. Oysa İmam Yahya'nın "halifelik iddiası", tüm Müslümanları kapsayan bir fenomen değil; sadece kendine tabiiyeti kabul etmiş Zeydi kabileleri ilgilendirmekte ve bunun dışındaki Zeydilerin dahi itibar göstermediği bir olguydu.[9]

Zeydi söylemlerinin isyanlarda kullanılması hiç şüphesiz, o bölgedeki mevcut imamların meşruiyet kazanmalarını sağlıyordu. Yoksa bunları İslam hukukuna göre değerlendirdiğimizde, gayrimüslim bir idareciye bile ahde vefa çerçevesinde itaati bağlı kılan bir dinin mensubunun, "ila-yı kelimatullah" uğruna fetih hareketi düzenleyen bir devletin başkanına, maiyetindeki insanları itaatsizliğe sevk etmesi, mantığa aykırı düşmektedir. Zeydilik, Yemen isyanlarında güdüleyici bir olgu olduğu düşünüldüğünde karşımıza bu isyanların kökenlerinin neler olduğu sorusu çıkmaktadır.

2. Yemen İsyanlarının Ekonomik Kökenlerine Dair Bazı Tespitler

Osmanlı Devleti, 1871'den itibaren Yemen'e ikinci kere sefer düzenlemek ve burayı devletin bir vilayeti olarak merkeze bağlamak zorunda kalmışlardı. Redif ve Gazi Osman Paşaların idaresindeki askeri harekatların en önemli neticelerinden biri şüphesiz Türk idaresinin San'a şehrinde yeniden tesis edilmesi olmuştur. Bu harekatın merkez açısından bir başka anlamı daha bulunuyordu ki o da İstanbul'dan başlayan ve tüm vilayetlerde uygulamaya konulan Tanzimat koşullarının Yemen'de de bu tarihten itibaren uygulanmasıydı.[10]

Tanzimat Yemen'de sadece şeklen yahut kâğıt üzerinde var olmamıştır. Yani askerî harekât düzenlenip, burada bir ordu merkezi kurularak iş bitirilmemiştir. O güne kadar kayıtsız ve yerel kabile liderlerine tabii Yemenlilere yeni yükümlülükler de doğurmuştur.[11] Bu yükümlülükler

[9] Mahmut Nedim Akdilek, *Arabistan'da Bir Ömür,* Der. Ali Birinci, İsis Yayıncılık, İstanbul, 2001, s. 20.

[10] Avi Rubin, *Ottoman Nizamiye Courts: Law and Modernity,* Palgrave Macmillan, New York, 2011, p. 23; Metin Ünver, "Tanzimat Taşrasının İstanbul Buluşması: İmar Meclislerinin Kurulması Süreci", *Eskiçağ'dan Günümüze Yönetim Anlayışı ve Kurumlar*, edt. Feridun M. Emecen, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2009, s. 119-160.

[11] Ceasar Farah, *The Sultan's Yemen: Nineteenth Century Challenges to Ottoman Rule,* I.B. Tauris, London, 2002, p. 85; Thomas Kuehn, *Empire, Islam, and Politics of Difference: Ottoman Rule in Yemen 1849-1919,* Brill, Leiden 2011, p. 41.

arasında en önemlisi şüphesiz vergi meselesi idi. Tanzimat idaresinin Yemen'de vergilendirmeyi yapmakta bir sorunu yoktu ancak vergilerin tahsilinde ciddi problemler yaşamaya başladığı bilinmektedir. Bu tıpkı Vidin ve Niş gibi Balkan topraklarında Tanzimat'a duyulan tepkiler gibiydi.[12] Elbette oradaki isyanlardan biraz farklılıklar arz etmektedir. Çünkü o güne kadar herhangi merkezi otoriteye vergi vermeyen sıradan Yemenli bir köylünün, o tarihten itibaren elinde mauser tüfekli Nizamiye askeriyle birlikte karşısına dikilen Tanzimat'ın tahsil memurları karşısında vereceği tepki şüphesiz farklı olacaktı.[13]

Yemen'de kabile lideri olabilmek için hem dini hem de geleneksel bazı özelliklere sahip olmak gerekiyordu. Bunlar arasında imam olduğunu iddia eden bir liderin, bağlıları arasında meşruiyetini ispatlayabilmesi için vergi toplama ve ister Müslüman olsun ister Gayrimüslim olsun ciddi bir otoriteye karşı cihat ilan etmesi hemen hemen yazılı olmayan kural gibiydi.[14] Bu özellikler yani vergi toplamak ve cihat ilan etmek, imam olmanın başlıca amili arasında girmişti. Tanzimat'ın Yemen'de uygulamasıyla toplum arasında ikilem yaşanmaya başlamıştı. Zira Yemenliler, Tanzimat gelene kadar dini gerekçeleri öne süren kabile liderleri/imamların vergileri altında eziliyorlardı. Tanzimat'la birlikte üstüne bir de Türk idaresinin yeni vergi düzeni eklenince, açıkçası bu onları adeta cendereye sıkıştırmak anlamına gelmekteydi. Çünkü Tanzimat, Yemen'deki var olan sosyolojik yapıyı ortadan kaldırmaktan ziyade daha çok iktisadi ve mülki ağırlık taşıyordu. İmamların etkisi yok edilmediği gibi mevcut düzenle ikinci ve merkezi bir otoritenin varlığı savunmak, Yemenlileri dar bir çıkmaza, ya Devlet-i Aliyye yahut da İmamlar arasında tercih yapmak zorunluluğuna sokmuştu. Tanzimat idaresi Yemenliler için bir taraftan merkezi hazine için vergi toplayan devlet düzeni anlamına gelirken, diğer yandan bağlılarına öte hayatta "cennet" vaat eden imamların düzeni anlamına da geliyordu. Yemenlilerin tecrübe ettiği bir gerçek daha vardı ki Türkler zorda kaldığında, bölgeyi terk

[12] Halil İnalcık, *Tanzimat ve Bulgar Meselesi,* Eren Yayıncılık, İstanbul, 1992, s. 110.
[13] "Yemen Kıyamı", *Kanun-i Esasi,* No. 18, Yıl 2, R. 1 Haziran 1314 (13 Haziran 1898), s. 3; Paul Dresch, *Tribes, Government, and History in Yemen,* Clarendon Press, Oxford 1989, p. 220; Zeina N. Zeina, *The Emergence of Arab Nationalism: With a Background Study of Arab-Turkish Relations in the Near East,* Caravan Books, Delmar 1973, p. 34; Kuehn, *Empire, Islam, and Politics of Difference,* p. 50.
[14] *BOA, Dahiliye Nezareti, Şifre Kalemi (DH.ŞFR.),* 212/67, Feyzi'den Dahiliye Nezareti'ne Şifreli Telgraf, R. 19 Temmuz 1311 (31 Temmuz 1875); Kuehn, Empire, *Islam, and Politics of Difference,* p. 177.

edebiliyorlardı. Onlar yaşadıkları coğrafyanın zorluğunun çok iyi farkındaydılar ve böyle bir durumda yerel liderlerle baş başa kalıyorlardı. Türklerin tarafını seçip, onların çekilmesiyle bu tecrit coğrafyada kabile liderleriyle yüzleşmek bir Yemenli köylü için adeta ölüm dansı yapmak anlamına gelebiliyordu. O nedenle Tanzimat geldiğinde de İmamlarını asla terk etmek isteyemen bir kitle bulunuyordu.

Tanzimat'la birlikte başlayan bu yeni nizamda vergi tahsili Yemen'de önemli bir hususu teşkil ediyordu. Özellikle de tahsilat sırasında yaşanan bazı olumsuzluklara dair elimizde bazı kayıtlar bulunmaktadır. Örneğin Tanzimat'la birlikte oluşturulan gelir vergisinin dışında Yemen'de "meşayih aidatı" adıyla halktan, gelirinin %5'inden alınmak üzere ek vergi getirilmişti. Bu vergiyi daha çok köylüler yüklenmişti ve onlardan bunu dini ileri gelenler topluyordu. Bu vergi geleneksel olarak var olan ancak zaman içerisinde devlet görevlileri ile toplayanlar arasında suiistimale açık hale gelmişti. Bu aidatlar toplandıktan sonra tıpkı bir örtülü ödenek gibi şeyhler ve mülki idareciler arasında paylaştırılarak harcanabiliyordu.[15] Toplanması ve harcanması esnasındaki hukuki boşluklar maalesef uygunsuzlukları da beraberinde getirdiği için Babıali, Tanzimat'la bu vergi türüne hukuki zemin kazandırmaya çalışmış; köylülerden meşayih aidatını, şeyhlerden ziyade seçimle atanan muhtarlar eliyle ve sadece ilgili yıl içerisinde bir defaya mahsus toplanmasına, karar vermişti. Bu karar açıkçası Yemen'de bol bulunan şeyh yahut kabile liderlerinin işine gelen bir düzenleme değildi. Çünkü şeyhlerin yahut imamların topladığı bu vergi, %2,5 kâr payıyla muhtarlara devredilmesi çıkarlarına ters düşüyordu. Muhtarlar ile yerel liderlerin bu vergi yüzünden çatışmasının önüne geçmek isteyen devlet, nitekim daha sonraları bu vergiden tahsil edilen gelirlerin "mal sandıklarında" biriktirilmesine karar vermişti. Ancak bu kez de meşayih aidatı vergisi devlet memurlarının suiistimaline uğramıştı.[16] Bazı tahsildarlar, keyfi olarak halktan ödemeleri gereken miktarın iki katını tahsil ediyorlardı. Bazı tahsildarlar ise şeyhlerle birlikte hareket ederek, ödemesi gereken bedeli köylülerden "zorla" toplamışlardı. Nitekim bu konuda yapılan bir araştırmada Yemen valiliği, "halkın hükümet memurlarına güvenmeleri gerekirken onların ahaliyi korkutarak, onlardan istifadeye çalışması, onları

[15] *BOA, Sadaret, Mühimme Kalemi Evrakı (A.MKT.MHM.),* 674/6, Lef. No. 3, Maliye Nazırı Ahmet Nazif'ten Sadaret'e, R. 8 Mayıs 1309 (20 Mayıs 1893).

[16] *BOA, A.MKT.MHM.*, 674/6, Lef. No. 6, Maliye Nezareti'ne, R. 3 Nisan 1309 (15 Nisan 1893); ayrıca bakınız, İdris Bostan, "Muhammed Hilal Efendi'nin Yemen'e Dair İki Layihası", *Osmanlı Araştırmaları,* 3/3 (1982), s. 304. (301-326)

hükümetten tebid edeceği/uzaklaştıracağı"[17] şeklinde, tespitte bulunmuştu. Yine benzer bir şekilde Hudaydah'a bağlı yirmi köylü Hofaş nahiyesinde 1893'te toplanan 45 bin riyal meşayih aidat vergisinin 15 binine, bölge ileri gelenlerinden Şeyh Zelil illegal olarak el koymuştu. Ona vergi tahsili için yetki verilmiş ancak o, kendisine tahsis edilen rakamın çok üzerinde, yaklaşık %33 civarında, bir tahsil ücreti ayırmıştı. Zelil'in bu davranışı görevden alınmasına neden olsa da sonucu değiştirmiyordu.[18]

1890-1904 arası kuraklık ve kıtlık nedeniyle yaklaşık 50-60 bin civarında Yemenli'nin hayatını kaybettiğine yönelik bilgiler mevcuttur. Hatta açlıktan insanların "çocuklarını yediğine" dair dedikodular söz konusudur.[19] Bunlara benzer ifadeleri o tarihlerde Sana'da oturan İtalyan tüccar Caprotti'nin mektuplarında da görmek mümkündür zira Caprotti, bu isyanların temelinde kıtlık, kitleler tarafından desteklenmesinde ise erzak meselesinin etkili olduğunu mektuplarında dile getirmişti.[20] Örneğin Eylül 1904'te Kunfudah'tan Ebha'ya asker için gönderilen otuz bin "kıyye" (38460 kg) yani yaklaşık 40 tonluk "dukak/un" yolda, Yemenli çetelerin saldırısıyla adeta toz olabiliyordu. Bu nedenle sadece Zeydi olanların değil ekonomik açından kötü koşullardan olanların da devlet yönetimine karşı iyi niyet beslemediği görülmektedir. Üstüne otoriteyi ve sükunu sağlayacak olan Osmanlı ordusunun teçhizat bakımından kendini yenileyememesi de Yemen'de anti-hükümet havasına ciddi etkide bulunmuştu.[21] Tüm bunların üzerine askerî/mülkî yetkileri haiz bazı devlet görevlilerinin yetkileri dışında adeta "mezalim ve taadiyatta/haksızlıklarda" bulunması, Yemenlileri isyanlara sürükleyen öteki nedenler arasında görülmüştür.[22]

---

[17] *BOA, A.MKT.MHM., 674/6,* Lef. No. 8, Sadrazam'dan Yemen Valiliği'ne, R. 13 Nisan 1309 (25 Nisan 1893).

[18] Zelil, Sana'ya gelerek, hakkı olan miktarı aldıktan sonra geri kalan miktarı valiliğe ödemişse de kendisi ve görevde ihmali bulunan nahiye müdürü azledilmiş, bu kez Zelil'in oğlu Hasan bu göreve atanmıştır. *BOA, A.MKT.MHM.,* 674/6, Lef. No. 10, Yemen Tahkik Heyeti Memuru Namık'tan Sadrazam'a Hususi Rapor, R. 3 Mart 1309 (15 Mart 1893).

[19] Yemen görev yapmış iki mülki memur birbirlerinden bağımsız olarak benzer açıklamalarda bulunmuştur. Bakınız, Asaf Tanrıkut, *Yemen Notları,* Güzel Sanatlar Matbaası, Ankara 1965, s. 32; Hüseyin Kâmil Ertur, *Tamu Yelleri,* TTK Basımevi, Ankara 1994, s. 93.

[20] Enrico de Leone, "L'assedio e la di Sana del 1905 Attraverso il Carteggio Inedito di Guiseppe Caprotti", *Oriente Moderno,* Anno 36, Nr. 2 (1956), p. 66.

[21] *BOA, DH.MKT.,* 2606/126, Lef. No. 1, Yemen Valiliği'nden Babıali'ye, R. 14 Teşrinisani 1320 (27 Şubat 1904).

[22] *BOA, Yıldız, Başkitabet Dairesi Maruzatı (Y.PRK.BŞK.),* 25/94, Yıldız Saray-ı Hümayun Başkitabet Dairesine, 25 Mart 1308 (6 Nisan 1892).

Bunların dışında İmam Yahya ve babasının isyanında ise daha karakteristik unsurlar görmek mümkündür.[23] Sıradan Osmanlı tebaası olarak San'a'da yaşayan Hamideddin'in, köydeki arazilerine ait vergileri ödemediği gerekçesiyle 1889'da mahkemeye verilmesi ve akabinde gelişen süreç "mütevekkillerin" isyan hareketinin başlangıcı olarak tespit edilebilmektedir. Baba Hamideddin'in mahkemede gördüğü muamele ve ödemediği vergiler yüzünden evine el konulması (ki bu ev sonradan bir memura satılmıştır) gibi kişisel nedenler yüzünden onun o tarihlerde henüz yeni ölmüş olan isyancı Şerafeddin'in ekibine katılmasına ve zulme uğrayan imajıyla isyanın başına geçmesine neden olmuştur.[24] İşin garip yanı Hamideddin'e bu vaka yaşanmadan önce defalarca isyan liderliği teklif edilmesine rağmen o, tüm bunları "ahde vefa" esasına dayanarak reddetmişti. Ancak evine el konulması ve devlet görevlilerinin mahkemede ona kötü davranmaları gibi hadiseler Hamideddin'in hem maddi hem de manevi menfaatlerini bir anda tersine çevirmiştir.[25] Bu vaka yaşandığında Yahya 22 yaşında bir gençti ve onun babasından isyanı ve imamlığı devralmak istemesinin altında muhtemelen bu olayın yarattığı kötü intiba bulunuyordu. Nitekim İmam Yahya, Daan'da İttihat ve Terakki'yle uzlaştıktan sonra el konulan bu evin bedelini hükümetten talep etmiş ve almıştı.[26]

1911'de Daan'daki uzlaşıda vergilerin toplanmasına yönelik maddelerin varlığı da dikkat çektiğimiz hususları pekiştirmektedir. Uzlaşının dördüncü maddesinde İltizam tamamen kaldırılmış; aşar vergisinin tamamen şeri hukuka göre toplatılması kararlaştırılmış; deniz gümrükleri hariç Yemenlilerin nefretine neden olan her türlü kara gümrükleri de kaldırılmıştı. Ayrıca Yemenlilerden ve devletten seçilecek birer kişinin yeni

[23] *BOA, DH.MKT.,* 860/51, Lef. No. 1, Müşir Abdullah Paşa'dan Dahiliye Nezareti'ne, R. 26 Mayıs 1320 (8 Haziran 1904).

[24] Hamideddin, bir kolağası eşliğinde evinden zorlan çıkarılmış; mahkemede de mübaşir tarafından hakarete uğramıştır. *BOA, Yıldız, Askeri Resmi Maruzat (Y.A.RES.),* 24/32, Lef. No. 3, Valilik ve Askeri Tetkik Heyeti'nden Sadrazam'a, R. 24 Haziran 1300 (6 Temmuz 1884); *BOA, Yıldız, Perakende Umumi (Y.PRK.UM.),* 15/62, Yemen Valisi Hasan'dan Saltanat Yaveri Derviş Paşa'ya, R. 14 Eylül 1305 (26 Eylül 1889).

[25] *BOA, Yıldız, Posta Telgraf Nezareti Maruzatı (Y.PRK.PT.),* 24/96, Tahkikat Memuru Ali'den, H. 29 Zilhicce 1331 (29 Kasım 1913); *Zeine, The Emergence of Arab Nationalism,* pp. 17-29.

[26] İmam Yahya'nın bedelinin ödenmesini istediği evin değeri olan 1100 riyal örtülü ödenekten verilmişti. Bakınız *BOA, Babıali Evrak Odası (BEO.),* 4238/317817, Lef. No. 2, Sadrazam'dan Maliye ve Dahiliye Nezaretlerine, H. 10 Muharrem 1332 (9 Aralık 1913).

vergileri tanzim etmesi de bu maddeye eklenmişti ki bu, Hanioğlu'nun iddia ettiğinin aksine, vergilerin dolaylı yoldan İmam Yahya eliyle toplanması anlamına geliyordu.[27]

3. Başarısız Bir İç Politika: II. Abdülhamit'in Yemen Müzakereleri

II. Abdülhamit döneminde Hamideddin'le ilk temas Yemen Umum Kuvvetler Komutanı Ahmet Feyzi Paşa'nın görevi esnasında gerçekleşmişti. 3 Kasım 1892'de gönderilen iki kişilik heyetin vazifesi Hamideddin'e "nasihat" misyonu taşımaktaydı. Bu girişim, devletin yerel bir otoriteyle müzakere masasına oturmasından ziyade "tehditkâr bir itaat" uyarısı niteliği taşımaktaydı. Zira müzakereler için gönderilen kişilere, Hamideddin'e; "bir gün ele geçirileceğini, ele geçirildiğinde hakkında verilecek cezanın ağır olacağını; o yüzden inadından vazgeçmesini, vazgeçmesi halinde kendisinin yabancı devletlerin desteğini alan bir olarak görülmeyeceği aksi halde sonsuza kadar asi olarak kalacağı" şeklinde, uyarılarda bulunulması yönünde talimatları verilmişti.[28] Buradan heyettekilerin, müzakere yetkisinin olmadığını, sadece kendilerine verilen yazılı talimatı Hamideddin'e iletmekle görevli oldukları anlaşılmaktadır. Hamideddin gönderilen talimatları dinledikten sonra "varaka-ı cevabiye" kaleme almış; kendisinin Peygamber soyundan olduğunu iddia ederek, yabancı devletlerle kesinlikle bir alakasının ve Yemen'de "şeriat-i muhammediyenin" olmadığını anlatmıştı. Hamideddin ayrıca Devlet-i Aliyye'nin tehditleri karşısında "dinsel" öğeler içeren kılıcı göstermekten de geri durmamıştı.[29] "Nasihat diplomasisi" şeklinde adlandırılabilecek bu ilk müzakere girişimi, hem Osmanlı Devlet'inin karar alıcı elitinin otoritesini paylaşamama hem de Hamideddin'in müzakere maddelerini tehdit olarak algılaması nedeniyle akim kalmıştır. Hamideddin'in nasihat yahut tehditle yola gelmeyeceği onun, Türklerin Yemen'in her yerinden çekilmeleri ve bu toprakların idaresinin, kendisi gibi "evlat-ı resule" bırakılması yönündeki self-determinist taleplerinden anlaşılması gerekiyordu. Açıkçası onun siyasi talepleri II.

[27] Şükrü Hanioğlu, "Contract or Treaty? The Daan Agreement of 1911 and the limits on Imam Yahya's authority", *Journal of Arabian Studies,* 8:1, p. 32 (25-46); ayrıca bakınız, Akdilek, *Arabistan'da Bir Ömür,* s. 126.

[28] *BOA, Yıldız, Mütenevvi Maruzat (Y.MTV.),* 72/32, Lef. No. 1, Yemen Umum Kuvvetler Kumandanlığından Serasker Rıza'ya, R. 12 Haziran 1308 (24 Haziran 1894).

[29] *BOA, Y.MTV.*, 72/32, Lef. No. 3, Yemen Umum Kuvvetler Kumandanı Müşir Ahmet Feyzi'den Serasker Rıza'ya, R. 24 Teşrinisani 1308 (5 Kasım 1892).

Abdülhamit rejiminin pek de ciddiye alacağı talepler değildi. Çünkü benzer dahili problemler imparatorluğun farklı vilayetlerinde de yaşanıyordu ve bunlar, II. Abdülhamit yönetimini hem dahili hem de harici ciddi sıkıntılara sokmaktaydı. Dolayısıyla bu problemler Yemen meselesini, geçici girişimler dışında nihai sonuca götüren yolu tıkıyordu. Sultan'ın özerk yönetimlere ve yerel liderlere yetki devrine karşı çıkan bir siyaset izlediği de bilinmekteydi. Ayrıca Hamideddin'in iddia ettiğinin aksine bu dönem devlet politikası olarak İslamcılık iç ve dış politikada ağır basmıştı ve bizatihi II. Abdülhamit'in talimatlarıyla toplumun dini hassasiyetleri biraz daha ön plana çıkarılmaya başlanmıştı. Bu onunla yapılan ilk ve son müzakereydi.[30]

Hamideddin'in 20. yüzyılın başlarında hayatını kaybetmesiyle yerine oğlu Yahya imamlığa geçmişti. Bu aynı zamanda Zeydiler arasında da ilk kez uygulanan bir değişimdi. Çünkü o tarihe kadar bir Zeydi imam öldüğünde yerine geçecek kişi seçimle belirlenirdi ve imamlık babadan oğula miras kalan bir müessese değildi. Yahya imamlık dışında babasından kalma isyanı da devralmıştı. II. Abdülhamit idaresi, 1906'da benzer müzakereleri Yahya'yla da yapmaya karar vermiş, onun en güçlü olduğu yıllarda, Yemen'de ona muhalif Zeydiler desteklenerek, ortadan kaldırılması düşünülmüştür. Ancak yerine geçecek olan imamın da benzer şekilde isyanı devam ettireceği realitesinden hareket edilerek bu politikadan vazgeçilmiş; yerine "nasihat diplomasisi" devreye sokulmuştu. Yahya'ya götürülecek teklifin içerisinde "herhangi bir memuriyette istihdam edilmesi" de düşünülmüştü.[31] Nitekim 1906'nın Ağustos'unda bizatihi II. Abdülhamit'in emriyle toplanan meclis-i vükelada, Yahya'ya heyet gönderilmesi kararlaştırılmış; Yahya'nın San'a'da bulunan dayısı Abdurrahman el-Zubeyri de bu işe memur edilmişti. Yahya'yla yaşanan mektup trafiğinde, her iki taraf da öncelikli olarak birbirlerinin niyetlerini öğrenmeye çalışmışlardı. Zubeyri'nin dışında o tarihlerde Yemen'de teftiş heyeti başkanı olarak bulunan Mehmet Paşa ile Yemen valiliğinden belirlenen vali yardımcısı Mahmut Nedim, İmam Yahya'nın göndereceği temsilcilerle müzakereye oturmuşlardı. Dahiliye Nazırı Memduh, her iki heyet üyesine gönderdiği talimatta hükümetin asıl maksadının karşı tarafa açık edilmemesini; öncelikli olarak İmam Yahya'nın niyetlerinin öğrenilmesi gerektiğini bildirmişti. Talimatta ayrıca

[30] Berkan Güngör, "Sultan II. Abdülhamid'in Yönetim Anlayışı ve Osmanlı Bürokratik Yapısındaki Yeri", *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi,* 60, s. 85.
[31] *BOA, DH.MKT.,* 911/65, Lef. No. 7, Dahiliye Nezareti'nden Sadrazam'a, R. 13 Şubat 1321 (26 Şubat 1906).

İmam Yahya'nın fikirleri öğrenildikten sonra ona elindeki silahları teslim etmesi, oturduğu yeri değiştirmesi, Müslümanlar arasında kan dökücü olarak tarihte anılacağı şeklinde uyarı yapılması ve isminin başında bulunan ve halifeliği çağrıştıran unvanlarından vazgeçerek "müftü" ibaresini kullanması yönünde uyarılarda bulunulması da yazılmıştı. İmam Yahya'nın bu şartları kabul etmesi halinde kendisine maaş bağlanacağı ve devlet nişanı verileceği de iletilmişti. Dahiliye Nazırı, Padişah'ın karşı iki önemli hususta bu meselenin müzakere edilmesine karşı çıktığını iddia etmekteydi. Bu iki husus müzakerelerin olmazsa olmazıydı ve bizatihi Padişah'ın "müsaadesi" olmadan dillendirilmesi yasaklanmıştı. Birincisi Zeydilerin çoğunlukta olduğu yerlerde şeri hukukun uygulanması ve buralara "naiblerin" atanması; ikincisi yine aynı bölgelerde İmam'ın atayacağı tahsildarların vergi toplaması idi.[32]

Dahiliye Nazırı Memduh'a göre İmam Yahya'nın müzakereden başka çıkar yolunun olmadığını düşünüyor; İmam Yahya ise diplomasiyle hükümetin, kendi niyetini öğrenmek istediğini ve zaman kazanmaktan başka bir amacının olmadığını düşünüyordu. Aslında haksız da sayılmazdı zira Yemen valiliğinden gelen bir raporda İmam Yahya'nın "müzakere yapmaya hazır olduğu ve nezdine, iki temsilcinin gönderilerek, müzakerelere başlamayı" istediği bildirilmişti. II. Abdülhamit ise doğrudan bu görüşmelere dahil olarak, valiliğin atadığı Mahmut Nedim'in yanına güvendiği bir ismi, Mehmet Paşa'yı da atamıştı. Çünkü II. Abdülhamit'in siyaseten buhranlı zamanlar geçirdiği bir dönemde, özellikle yukarıda belirttiğimiz talimatlardaki son iki hususta taviz verilmesini istememesi dikkate şayandır. Bu nedenle Dahiliye Nazırı Memduh, her iki müzakereciye de sıkıca tembihte bulunmuş ve gerekirse İmam Yahya'nın tehdit edilmesine varıncaya kadar heyettekilere yetki vermişti. "Şayet bu teklifler Kasımî'ye yapılır ve o da kabul ederse, bunun Kasımî'nin Devlet-i Aliyye tarafından tanınması anlamına geleceği ve Yahya'nın adeta yok olacağı" şeklinde, Yahya'nın ikaz edilmesi planlanmıştı.[33]

[32] *BOA, İradeler, Hususi (İ.HUS.),* 146/11, Başkatip Tahsin'den Sadarete, R. 10 Eylül 1322 (23 Eylül 1906).

[33] *BOA, Meclis-i Vükela Mazbataları (MV.),* 114/4, R. 14 Ağustos 1322 (27 Ağustos 1906); *DH.ŞFR.,* 369/103, Kumandan Feyzi'den Dahiliye Nezareti'ne Şifreli Telgraf, R. 16 Ağustos 1322 (29 Ağustos 1906); *Yıldız, Askeri, Hususi Maruzat (Y.A.HUS.),* 506/94, Lef. No. 4, Dahiliye Nazırı Memduh'tan Sadrazam'a, R. 7 Eylül 1322 (20 Eylül 1906).

1906'daki bu müzakere girişimi her iki tarafın da uzlaşı arayışından ziyade üst otoritenin isyankâr bir topluluğa nasihati gibiydi. Özellikle Memduh'un müzakerecilere verdiği bu son emirden anlaşıldığı kadarıyla devlet, adeta aba altından sopa gösteriyordu. II. Abdülhamit idaresinin İmam Yahya'yı böyle tehditlerle itaat altına alacağını düşünmesi gerçekten şaşırtıcıdır. Çünkü İmam Yahya da tıpkı babası Hamideddin gibi karakter olarak da böyle tehditlere gelebilecek biri değildi.

1906'daki müzakerede Yahya'yı Muhammet el-Hadi, Abdullah ve Haşidli Ahmet bin Kasım; Yıldız'ı ise Mehmet Paşa ve Mahmut Nedim temsil etmiştir. Rida denilen mevkide devlet-tebaa ilişkisini düzenlemek üzere bir araya gelen heyetler, daha konuşamadan dağılmışlardı. Şaşkınlık yaşayan Osmanlı heyeti, el-Hadi'nin "biz bir kişi bekliyorduk, siz iki kişi gelmişsiniz" şeklindeki sözleriyle şaşkınlık yaşamıştı. Anlaşıldığı kadarıyla İmam Heyeti, Mehmet Paşa'yı beklemiyordu. Zira Mahmut Nedim ile İmam Yahya arasındaki bir görüşmede, güya İmam bir kişi istemiş ancak Dahiliye Nazırı Memduh bunu uygun görmemişti. Türk heyetinin bu göreve "halifenin yüce onayıyla" atandıklarını ve tek maksatlarının "itilaf" olduğunu söylemelerine rağmen İmam heyetinin ikna olmaması yüzünden, bu müzakereler de başarısızlıkla sonuçlanmıştı.[34]

1909'a gelindiğinde İstanbul'da her şey değişmişti. II. Meşrutiyet zorla da olsa ilan edilmiş, ülkenin her yerinde "hürriyet" sloganları yükselmeye başlamıştı. Aynı yılın başlarında İmam Yahya'yla sulh sağlanması için bizatihi II. Abdülhamit'in emriyle üçüncü müzakere başlatılmış, İmam Yahya'dan bir heyet oluşturarak İstanbul'a göndermesi istenilmişti. Yapılan temaslar sonucunda İmam Yahya'nın seçtiği heyet, İstanbul'da II. Abdülhamit'le görüşmelere katılmıştı.[35] İmam Heyeti, Padişah'tan Yemen vilayetinin merkezinin Tihame'ye nakledilmesini ve cibal dedikleri dağlık kısmının idaresinin İmam Yahya'ya bırakılmasını iletmişlerdi. Onların bu taleplerinin "devletçe kabul edilebilir" bir yanı olmadığı aşikardı ancak II. Abdülhamit görüşmelerin tıkanmasını istememişti. Görüşmeleri kestirip atmak bir yana, İmam Yahya'nın yeniden isyan etmesi ihtimaldi ve açıkçası

[34] *BOA, Y.MTV.*, 290/90, Dahiliye Nezareti'nden Sadrazam'a, R. 1 Teşrinievvel 1322 (14 Ekim 1906); *DH.ŞFR.*, 368/67, Kumandan Feyzi'den Dahiliye Nezareti'ne Şifreli Telgraf, R. 24 Temmuz 1322 (6 Ağustos 1906).

[35] *BOA, DH.MKT.*, 2700/71, Dahiliye Nezareti'nden Yemen Valiliği'ne, R. 23 Kanunuevvel 1324 (5 Ocak 1909); ayrıca bakınız, Leone, "L'assedio e la di Sana del 1905 Attraverso il Carteggio Inedito di Guiseppe Caprotti", p. 81.

Padişah bunun yaşanmasını istemiyordu. İstanbul'da müzakereler yapılırken, Yemen'de ani bir gelişme yaşanmış ve güya İmam Yahya'ya ait erzak depoları, Türk birlikleri tarafından ele geçirilmişti. Bunun üzerine İmam Yahya müzakereleri tek taraflı dondurarak, tekrar isyan hareketine başlamıştı.[36] Oysa durum tamamen farklıydı. Zira aynı tarihlerde Tihame denilen sahil bölgesinde yaşayan Zeranik kabilesinin üyeleri, denizlerde yaşanan abluka yüzünden karada korsanlık faaliyetine başlamışlardı ve 7. Ordu'ya ait erzakları yağmaladıkları gibi İmam Yahya'ya ait yerlere zarar veriyorlardı. Üstelik devletin en önemli haberleşme aracı olan telgraf tellerine zarar verenler de bunlardı. Nitekim Zeraniklilerin kanundışı hareketleri İmam Yahya'yla yapılan ikinci müzakereye zarar vermişti.[37] Onların baskınlarına eş zamanlı olarak İstanbul'da meydana gelen ve tarihe "31 Mart Vakası" diye geçen askeri ayaklanma/disiplinsizlik, II. Abdülhamit'i tahttan edince, Yemen'den gelen heyet bir anda kaotik ortamla baş başa kalmış ve II. Abdülhamit dönemi yapılan üçüncü müzakere de böylece neticelenememişti. İşin en ilginç yanı bundan sonra İmam Yahya ile ilişkilerin düzenlenmesi inisiyatifi "meclis-i vükelaya" ve İttihat ve Terakki'nin nereye varacağı belli olmayan politikalarına kalmıştır.[38]

Sonuç

Tanzimat, Osmanlı Devleti bürokrasisinde patrimonyal anlayıştan ziyade daha hukuki zemine kayışı ifade eder. Ancak bu durum Yemen'de tam tersinin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu dönemin Yemen'le en çok muhatap olan padişahı II. Abdülhamit'in direktifleri doğrultusunda oradaki asilerle yapılan müzakereler, 1911'deki hukuki metnin bazı maddelerine de yansımış; Tanzimat, Yemen'de adeta tersine doğru ilerleyen bir sürecin adı olmuştur. Tanzimat'la Türk toplumu Batılılaşıp, parlamenter hayatı benimserken; Yemen gelenek ve dinin ağır bastığı, hukuki süreçlerin bir kabile/mezhep liderinin eline geçtiği krallık dönemine girmiştir. Bu aynı

[36] Akdilek, *Arabistan'da Bir Ömür,* s. 125.
[37] *BOA, BEO.,* 3505/262819, Lef. No. 1, Sadrazam'dan Yemen Valiliği'ne, R. 18 Şubat 1324 (3 Mart 1909).
[38] *BOA, BEO.,* 3535/265121, Lef. No. 1, Sadrazam'dan Yemen Valiliği'ne, R. 28 Mart 1325 (10 Nisan 1909); detay için ayrıca bakınız, Ali Cevat, *İkinci Meşrutiyetin İlanı ve Otuzbir Mart Hadisesi,* Haz. Faik Reşit Unat, TTK Basımevi, Ankara 1985; Sina Akşin, *31 Mart Olayı,* Sevinç Matbaası, Ankara 1970, s. 218; Mahir Said Pekmen, *31 Mart Hatıraları: İsyan Günlerinde Bir Muhalif,* Haz. H. Babacan-S. Avşar, TTK Basımevi, Ankara 2018.

zamanda II. Abdülhamit'in ülkenin Müslüman nüfusunun çoğunlukta olduğu bölgeler için yürüttüğü Panislamist politikaların da ürünüdür. Ancak pek başarılı olduğu söylenemez, zira tüm karar alma mekanizmalarının tek bir kişide toplandığı yönetim anlayışında, dahili ve harici istikrarların sağlanması uzun süreçler almaktadır. Kaldı ki bunu Yemen'de görmek çok kolaydır. Dolayısıyla II. Abdülhamit dönemi Yemen isyanlarının hem çok müzakere edilmesi hem de bir neticeye varamamasının temelinde II. Abdülhamit'in patrimonyal yönetim anlayışının bulunduğu söylemek mümkündür. Padişah'ın kendini "halife"; İmam Yahya'nın ise "Allah'ın vekili" olarak bazı hususlardan taviz vermemeleri ve Yemen'de bu işle görevlendirilen devlet memurların diplomasiden yoksunluğu, Yemen isyanlarını II. Abdülhamit sonrası döneme, çözülmek üzere, miras bırakmıştır.

Nitekim 1911'deki müzakere sürecinin başarılı olmasında, II. Abdülhamit dönemi gibi bir yönetim anlayışının olmamasının etkili olduğunu yukarıdaki bulgulardan rahatlıkla çıkarılmaktadır. Bulgulardan çıkarılan bir başka sonuç da Osmanlı Devleti'ndeki iki farklı yönetim anlayışının iç meselelere yaklaşım tarzıdır. Zira 1911'de hükümetle anlaşan kişi, II. Abdülhamit döneminde merkez yönetime adeta kabuslar gördüren Zeydi mezhebine bağlı aynı kişidir. II. Abdülhamit'in tahttan indirilmesiyle İmam Yahya'nın mezhep değişikliğine gitmediğini düşünecek olursak, onu Babıali'yle uzlaşıya iten farklı nedenler olduğunu rahatlıkla kavrayacağız. Bu aynı zamanda Yemen isyanlarının kökenlerinin mezhebi/dini olmaktan ziyade ekonomik olduğu gerçeğini de gözler önüne sermektedir. Kaldı ki tezimizi destekleyen veri ve dokümanlar da bunu doğrulamaktadır. II. Abdülhamit'in bir diğer şanssızlığı da aynı yıllarda Yemen'de yaşanan iklim değişiklikleri ve kıtlıktır. Dolayısıyla hem idarecilerin yönetim anlayışı hem de doğal faktörlerin olduğu iki etmen göz önüne alınmadan Yemen isyanlarını Zeydiliğe ve bu mezhebin getirdiği koşullara bağlayarak açıklamak, meseleyi yanlış yorumlamaya neden olacaktır. Keza II. Abdülhamit'in saltanatının sonlarına doğru yeniden vücut bulan Parlamento'da meclis komisyonlarının etkili çalışması ve son karar vericilerin birden çok olması, Daan uzlaşısını ortaya çıkarmış; bilinenlerin aksine, bu antlaşma İttihat ve Terakki hükümetinin özellikle Arap vilayetleri için sergilediği âdem-i merkeziyetçi politikasına örnek teşkil etmiştir.

KAYNAKÇA

I. Arşiv Kaynakları

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri, Osmanlı Arşivi (BOA), Babıali Evrak Odası (BEO.), Dosya No. 3505/Gömlek No. 262819, 18 Şubat 1324.

BOA, BEO., 3535/265121, 28 Mart 1325.

BOA, BEO., 4238/317817, 10 Muharrem 1332.

BOA, Dahiliye Nezareti, Mektubi Kalemi (DH.MKT.), 557/47, 23 Temmuz 1318.

BOA, DH.MKT., 860/51, 26 Mayıs 1320.

BOA, DH.MKT., 911/65, 13 Şubat 1321.

BOA, DH.MKT., 2606/126, 14 Teşrinisani 1320.

BOA, DH.MKT., 2700/ 71, 23 Kanunuevvel 1324.

BOA, Dahiliye Nezareti, Şifre Kalemi (DH.ŞFR.), 212/67, 19 Temmuz 1311.

BOA, DH.ŞFR., 368/67, 24 Temmuz 1322.

BOA, DH.ŞFR., 369/103, 16 Ağustos 1322.

BOA, İradeler, Hususi (İ.HUS.), 146/11, 10 Eylül 1322.

BOA, Meclis-i Vükela Mazbataları (MV.), 114/4, 14 Ağustos 1322.

BOA, Sadaret, Mühimme Kalemi Evrakı (A.MKT.MHM.), 674/6, 8 Mayıs 1309.

BOA, A.MKT.MHM., 674/6, 3 Nisan 1309.

BOA, Yıldız, Askeri, Hususi Maruzat (Y.A.HUS.), 506/94, 7 Eylül 1322.

BOA, Yıldız, Askeri Resmi Maruzat (Y.A.RES.), 24/32, 24 Haziran 1300.

BOA, Yıldız, Başkitabet Dairesi Maruzatı (Y.PRK.BŞK.), 25/94, 25 Mart 1308.

BOA, Yıldız, Mütenevvi Maruzat (Y.MTV.), 72/32, 12 Haziran 1308.

BOA, Y.MTV., 290/90, 1 Teşrinievvel 1322.

BOA, Yıldız, Perakende Umumi (Y.PRK.UM.), 15/62, 14 Eylül 1305.

BOA, Yıldız, Posta Telgraf Nezareti Maruzatı (Y.PRK.PT.), 24/96, 29 Zilhicce 1331.

III. Süreli Yayınlar

"Yemen Kıyamı", *Kanun-i Esasi,* No. 18, Yıl 2, R. 1 Haziran 1314 (13 Haziran 1898), 3.

IV. Kitaplar

ABAZA, Faruk Osman, *El-Hükmü"l-Osmanî fi"l-Yemen 1872-1918,* Dârü'l-Avde, Beyrut 1979.

AKDİLEK, Mahmut Nedim, *Arabistan'da Bir Ömür,* Der. Ali Birinci, İsis Yayıncılık, İstanbul 2001.

AKŞİN, Sina, *31 Mart Olayı,* Sevinç Matbaası, Ankara 1970.

Ali Cevat, *İkinci Meşrutiyetin İlanı ve Otuzbir Mart Hadisesi,* Haz. Faik Reşit Unat, TTK Basımevi, Ankara 1985.

BİREN, Tevfik, *II. Abdülhamid, Meşrutiyet ve Mütareke Hatıraları,* C. 1, Haz. F. Rezan Hürmen, Pınar Yayınları, İstanbul 2006.

DRESCH, Paul, *Tribes, Government, and History in Yemen,* Clarendon Press, Oxford 1989.

ERTUR, Hüseyin Kâmil, *Tamu Yelleri,* TTK Basımevi, Ankara 1994.

FARAH, Ceasar, *The Sultan's Yemen: Nineteenth Century Challenges to Ottoman Rule,* I.B. Tauris, London 2002.

İNALCIK, Halil, *Tanzimat ve Bulgar Meselesi,* Eren Yayıncılık, İstanbul 1992.

İRTEM, Süleyman Kani, *Osmanlı Devleti'nin Mısır-Yemen-Hicaz Meselesi,* Haz. S. Kocahanoğlu, Temel Yayınları, İstanbul 1999.

KUEHN, Thomas, *Empire, Islam, and Politics of Difference: Ottoman Rule in Yemen 1849-1919,* Brill, Leiden 2011.

MELZIG, Herbert *Kanuni Sultan Süleyman Devrinde Amiral Hadım Süleyman Paşa'nın Hint Seferi, Selami* Sertoğlu Kitabevi, İstanbul 1943.

ÖZBARAN, Salih, *Yemen'den Basra'ya Sınırdaki Osmanlı,* Kitap Yayınevi, İstanbul 2004.

PEKMEN, Mahir Said, *31 Mart Hatıraları: İsyan Günlerinde Bir Muhalif,* Haz. H. Babacan-S. Avşar, TTK Basımevi, Ankara 2018.

RUBIN, Avi, *Ottoman Nizamiye Courts: Law and Modernity,* Palgrave Macmillan, New York 2011.

SMITH, G. R., *The Eyyübids and Early Rasulids in The Yemen (567-694/1173-1295),* Vol. 2, Gibb Memorial Trust, London 1978.

SIRMA, İhsan Süreyya, *Osmanlı Devleti'nin Yıkılışında Yemen İsyanları,* Beyan Yayınları, İstanbul 2008.

TANRIKUT, Asaf, *Yemen Notları,* Güzel Sanatlar Matbaası, Ankara 1965.

ZEINA, Zeina N., *The Emergence of Arab Nationalism: With a Background Study of Arab-Turkish Relations in the Near East,* Caravan Books, Delmar 1973.

V. Makaleler

Abdurrahman Şeref, "Viyana Sefir-i Sabıkı Hüseyin Hilmi Paşa", *Tarih-i Osmani Encümeni Mecmuası,* C. 7-8, S. 49 (1326), s. 66.

AFSARUDDİN, Asma, "Obedience to Political Authority: An Evolutionary Concept", *Islamic Democratic Discourse: Theory, Debates, and Philosophical Perspectives,* Edt. M. A. Muqtedar Khan, Lexington Books, Maryland, 2006, ss. 37-60.

BARLAK, Yasemin, " II. Abdülhamid Döneminde Yemen Zeydîlerinin Osmanlı Hilâfetine Bakışı", *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi,* 8/3 (2019), ss. 1504-1525.

BOSTAN, İdris, "Muhammed Hilal Efendi'nin Yemen'e Dair İki Layihası", *Osmanlı Araştırmaları,* 3/3 (1982), ss. 301-326.

BOSTAN, İdris, "Yemen", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi,* C. 43, 2013, ss. 406-412.

ÇAKALOĞLU, Cengiz, "Yemen'de İmam Yahya İsyanının Başlaması ve İlk Askerî Harekât", *Journal of Social and Humanities Sciences Research,* 6/39 (2019), ss. 1715-1723.

de LEONE, Enrico, "L'assedio e la di Sana del 1905 Attraverso il Carteggio Inedito di Guiseppe Caprotti", Oriente Moderno, 36/2 (1956), ss. 61-81.

DİNÇYÜREK, S. Hatip, "Reading a bureaucratic career backwards: how did Hüseyin Hilmi Pasha become the Inspector-General of Rumelia?", *Middle Eastern Studies,* 53/3 (2017), ss. 386-405.

GÜNGÖR, Berkan, "Sultan II. Abdülhamid'in Yönetim Anlayışı ve Osmanlı Bürokratik Yapısındaki Yeri", *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi,* 60 (2021), ss. 79-102.

HANİOĞLU, Şükrü, "Contract or Treaty? The Daan Agreement of 1911 and the limits on Imam Yahya's authority", *Journal of Arabian Studies,* 8/1, ss. 25-46.

MATOI, Ecaterina and PRICOPE, Irina-Elena, "Yemen at the Beginning of 21st Century: A very poor and still an 'attractive' country for the interests of relevant powers in the region", *Research and Science Today,* 2/18 (2019), ss. 176-190.

ÖZ, Mustafa, "Mutevekkil-Alellah, Yahya Hamidüddin", *Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi,* C. 32, 2012, ss. 215-216.

POLAT, Ü. Gülsüm, "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Yemen ile İlişkiler", Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, 33:2/96 (2017), ss. 113-154.

ROUAUD, Alain, "Imam Yahya b. Muhammad", The Encyclopaedia of Islam, Vol. XI, 2002, ss. 247-248.

TURŞAK, Musa, "Kuran'da İtaat Kavramı ve Ülü'l-Emre İtaatın Mahiyeti", *İhya Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi,* 8/1 (2022), ss. 325-247.

TÜRCAN, Talip, "Ülü'l-Emr", *Türkiye Diyannet Vakfı İslam Ansiklopedisi,* C. 42, 2019, ss. 295-297.

ÜNVER, Metin, "Tanzimat Taşrasının İstanbul Buluşması: İmar Meclislerinin Kurulması Süreci", *Eskiçağ'dan Günümüze Yönetim Anlayışı ve Kurumlar*, edt. Feridun M. Emecen, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2009, ss. 119-160.

YEŞİLYURT, Yahya, "Hüseyin Hilmi Paşa'nın Yemen Valiliği ve Ona Yapılan Suikast", *OTAM,* 34 (2013), ss. 257-285.